

ANADOLU TÜRKÇESİ AHISKA ŞİVESİNDE MORFOLOJİK ÖZELLİKLER HAKKINDA*

Yazan: Ord. Prof. Dr. Sergi ÇIKIA

Sunuş

Gürcistan'da bir bilim dalı olarak Türkoloji, 1918 yılında kurulmuş ve gelişmeye başlamıştır. Türkiye'nin stratejik önem verdiği komşu ülke Gürcistan'da Türkolojinin kurucusu ve öncüsü ünlü Doğubilimci, Gürcistan Milli Bilimler Akademisi asli üyesi, Ord. Prof. Dr. Sergi Çikia'dır.

Sergi Çikia (1898–1993), 1936 yılından Tiflis Devlet Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün kurucu öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır. 1960 yılından hayatının sonuna kadar Gürcistan Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Türkoloji Bölümü'nün başkanlığını yürütmüştür. Onun bilimsel faaliyetinde Türk filolojisi, Türk lehçeleri, Türk dili tarihi, Türk Gürcü dilbilimsel tipolojisi, Türkçe arşiv belgeleri üzerine birçok önemli çalışmaları vardır. Ayrıca, Osmanlı arşivindeki "Gürcistan Vilâyetinin Mufassal Defteri"ni yayımlanmıştır, "Türk Müntahabatı" güldestelerini, Türkçe Gürcüce, Gürcüce Türkçe sözlüklerini hazırlamış ve Gürcistan'daki Azeri okulları için ders kitapları tertip etmiştir.

Bu ünlü Türkologun doktora tezinin konusu, Meshet Gürcü ağız özgülükleriyle ilgili bir incelemedir. O, Ahıska Türklerinin şive-ağız özellikleriyle de ilgilenmiştir. Aşağıda onun bu hususta henüz 1937'de yayımlanmış önemli bir makalesini 'Bizim Ahıska'mızın değerli okuyucularına sunmaktan mutluluk duyarız. Ve bu makaleden yola çıkarak, Ahıska şive-ağız özelliklerinin akademik düzeyde araştırılmasının gereğine ve önemine dikkat çekmek isteriz. Ayrıca, makaleden anlaşıldığı üzere, Sergi Çikia arşivinde Ahıska Türkçe ağızıyla ilgili derleme malzemeleri bulunabilir ve bu yönde araştırmalar yapılması gerekir, düşünürüz.

Not: makalenin Türkçeye tercümesinde metin kısaltmaları (en çok genel bilgilerin yer aldığı son kısımda) yapılmıştır.

Mütercim: Prof. Dr. Şüreddin MEMMEDLİ

Not: Bu inceleme ilk defa, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები – Tiflis Devlet Üniversitesi Eserleri'nde (Tiflis 1937, s. 115–122) çıkmıştır.

* Leningrad Edebiyat ve Linguistik Enstitüsü Türk-Moğol kürsüsü (şimdiki Leningrad Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi) 1936 yılı 1. oturumunda sunulmuş "Anadolu Türkçe Dili Ahalsihe Ağızı" başlıklı sözlü tebliğden. Kürsü müdürü Prof. N. K. Dmitriyev'e benim Leningrad'dan acilen ayrılmam gerektiği için kürsünün olağanüstü oturumunu teşkil etmesinden dolayı bu fırsattan yararlanarak kendilerine teşekkür ederim.

I.

1936 yılı yazında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi N. Y. Marr adına Dil ve Düşünce Enstitüsü ve Umum İttifak Yeni Alfabe Merkez Komitesi tarafından Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Adigön ilçesine, Anadolu Türkçe dilinin Ahıska şivesini incelenmek üzere ilgili malzemeler derlemek için görevlendirildim.

Güney Gürcistan'ın bu bölgesi ve ahalsi hakkında tarihî, coğrafi ve genel nitelikli diğer bilgileri şimdilik vermeyerek (çünkü bu konuda ayrıca bir

monografi hazırlamaktayım; orada Gürcistan'ın bu kadim eyaletinin, Mesheti'nin ahalsi arasında Türk kültürünün ve Türk dilinin canlı olarak yaşamasını sağlayan tarihî ve siyasî etmenler hakkında imkân dâhilinde ayrıntılı bilgiler vermeyi düşünmekteyiz)¹, bu makalede yukarıda bahsettiğim görevlendirmem esnasında bu şivenin göze çarpan sadece bir özelliğini ele almakla yetineceğim.

Ahıska şivesi iki bakımdan uzmanların dikkatini çekmektedir. Birincisi, ülkemizin hudutları içerisinde farklı sistemlerden olan diller (Gürcü, Ermeni, vb) çevresinde Anadolu Türk dilinin yegâne şivesi olması bakımından; ikincisi de, Doğu Anadolu şivelerinden biri olarak ilgi çekmektedir. Diğer Doğu Anadolu şiveleri gibi, bu şive de yeni yeni öğrenilmeye başlanmıştır. Oysaki bu konuyla ilgili çalışmalarda fazla malzeme toplanmamıştır. Bu durum, konu hakkında şu veya diğer şekilde kesin sonuca varmamıza imkân vermemektedir.

Ahalsihe, coğrafi bakımdan Doğu Anadolu'ya bitişiktir. Osmanlı saltanatının hükümranlığı yıllarında Ahalsihe Paşalığında Türkçenin yayılmasının yegâne

¹ Gürcistan SSC eski Ahalsihe kazasına bu şiveyi öğrenmek amacıyla birkaç görevlendirmelerim neticesinde derlediğim çok sayıda metinler yayımlanacaktır (Türk tarih kaynaklarında bu memleket "Ahisha" ismiyle bilinir, Gürcüce buranın ismi Ahalsihe, yani "yeni kale" olarak geçer). Sözgelisi, burada Prof. R. Şor'un "Yafet-Türk Dil Karşılaştırması Meselesi Hususunda" adlı makalesinde (SSCB Bilimler Akademisi Eserleri, 1930 yılı, sayfa 43–44) Ahalsihe Türkçe şivesi deyimi yanında "Acar Türkçe şivesi" adlandırmasının doğru olmadığına işaret etmek isteriz. Eski Ahalsihe kazası (Mesheti) gibi, Acara da Gürcistan'ın özel bir arazi birimidir. Acarlar ile Ahalsihe ahalsi (Mesxler/Meshler) farklı etnik unsurlardır. Genellikle, onları Acar-Türkçe şivesi adıyla birleştirmek için yeterli malzeme bulmak zordur. Yukarıda işaret ettiğim çalışmamda bu makaleye değineceğim.

kaynağı bu olmuştur ve Ahıska şivesinin öğrenilmesi dost Türkiye Cumhuriyeti'nin söz konusu arazisindeki diğer şivelerinin irdelenmesine de yardımda bulunabilir. Zira Ahalsihe şivesinin Doğu Anadolu şivelerinden belirli farklılığı meselesini Ahalsihe şivesinin gelişiminin özgün ortamıyla açıklamak, öncelikle bu şiveye Gürcü dilinin etkisini, daha doğrusu, Gürcü ahalinin diğer sistemden olan dili tedricen benimsediği olgusunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Anadolu Türkçesini Gürcistan SSC'de Ahalsihe diyarından başka, eski Ahılkelek sancağının kısmen az sayıdaki Katolik Ermenileri ve Doğu Anadolu'dan göç ederek gelmiş olan Çalka ilçesindeki Rumlar arasında da duymak mümkündür.²

II.

Bizim açıkladığımız morfolojik (biçimsel) özgünlük, çekim kategorisine, çekimin bir oluşum türüne aittir; 2. şahıs eki alan kelimededen iyelik hâlinin oluşmasıyla ilgilidir. Bilindiği gibi, Türk dilleri ailesinde aidiyet/aitlik ekiyle çekimlenen kelimeler şöyle yapılmaktadır: *çekimlenen kelime + aitlik eki + hâl eki*. Meselâ: Türkçede bizi ilgilendiren datif/yaklaşma hâline bakalım: *Baş-ın* (2. şahıs iyelik eki); -a (yaklaşma hâl eki). *Baş-ın-a* (senin başına). Göz: *göz-ün-e* (senin gözüne). Baba: *baba-n-a* (senin babana), vs.

Ahıska şivesinde yukarıda hatırlattığımız ve şimdiye kadar ender sayılan şeklin bozulduğu görülmektedir. Burada şöyle bir kural dikkati çekiyor: *çekimlenen kelime + yaklaşma hâli eki + iyelik eki*. Ayrıca bu ek her zaman "n" biçiminde olur. Böylece, bu ekten önce her zaman uyuma bağlı olarak "a" veya "â" ünlü sesleri gelir; bu ünlüler, bize göre, datif/yaklaşma hâli ekleridir.

Bu açıklamayı kanıtlamak için birkaç örnek verelim:

a. Ünsüzle biten kelimeler:

1. Gardaş³: *Senin gardaş-a-n beş manat verdim*

² 1933 yılı yazında Ahalsihe kazasında yapılan SSCB Bilimler Akademisi Güney Kafkas Şubesi Kafkas Araştırmaları Enstitüsü'nün saha çalışmalarında, 16. yüzyıla ait *Kanunname-i Vilâyet-i Gürcistan* adlı Türkçe el yazısının yayınıyla ilgili olarak bölgede yaptığımız çalışmalar sırasında Anadolu Türkçesinin bazı köylerde yaşayan Katolik Ermeniler arasında da yaygın olduğunu belirlemiş olduk. Onların Ahılkelek'te yaşadıkları köyler şunlardır: *Xulgumo, Yeni Xulgumo, Aspara, Bavra ve Kartikam*. Söz konusu saha çalışmalarını SSCB Bilimler Akademisi Gürcistan Şubesi Tarih ve Maddî Kültür Enstitüsü'nün baş bilim elemanı N. A. Berdzenişvili yürütmüştür.

³ Ağız örneklerimiz Yafetidoloji (Marr dilbilimi talimi) transkripsiyonunda (bazı değişikliklerle) verilir.

с. ДЖИКИЯ

Об одном морфологическом явлении в ахалцихском наречии анатолийско-турецкого языка ¹

I.

Летом 1936 года Институтом языка и мышления имени Н. Я. Марра академии наук СССР и Всесоюзным центральным комитетом нового алфавита я был командирован в Адигенский район Грузинской ССР для собирания дополнительных материалов по изучению ахалцихского наречия анатолийско-турецкого языка.

Воздерживаясь от изложения историко-географических и других сведений общего характера относительно территории и населения этого района южной Грузии (в виду того, что мною подготавливается специальная монография, в которой предполагается дать, в пределах возможности, полную характеристику ахалцихского наречия с краткой вводной статьей об историко-политических факторах, вызвавших внедрение турецкой культуры и языка в население этой старинной провинции Грузии—Месхетии)², я ограничиваюсь в настоящей статье одною лишь особенностью этого наречия в области морфологии, отмеченною мною во время вышеупомянутой поездки.

(Senin kardeşine ben beş manat verdim) (Kaynak kişi: Topi Şadiman oğlu, 29 yaşında, Adigön köyünde oturuyor).

2. Göz: *Get o yan ki göz-â-n toz düşâr* (O yana git, senin gözüne toz düşer). Düşmek fiili datifi yönetir; yani: *senin gözüne*. (Kaynak kişi: Cafer Niyaz oğlu, 25 yaşında, Adigön'ün Gorgul köyünde oturuyor).

3. Oğul: *Sânin oğl-a-n bir alma verdim* (Senin oğluna ben bir elma verdim). (Binali Mevlüd oğlu, 22 yaşında, Adigön'de oturuyor).

4. İş: *San iş-â-n bax* (Sen işine bak / Sen kendi işine uğraş). Bakmak fiili datif hali yönetir, yani: "kendi işine" anlamında (Aslan Ömer oğlu, 22 yaşında, Adigön köyünde oturuyor).

b. Ünlü seslerle biten kelimeler:

Ünlü seslerle biten kelimelerde bir kural olarak bu sonuncu ünlü ses kaybolur.

1. Bibi/hala (babanın kız kardeşi): *Sânin bib-a-n beş put lazut verdim* (Senin bibine/halana beş put mısır verdim) (Köşeli Kaya oğlu, 40 yaşında, Adigön ilçesinin Pulate köyünde oturuyor).

2. Tayı/dayı (annenin erkek kardeşi): *Tay-a-n borcumi veriyerim* (Senin dayına borcumu veriyorum) (Toroman Bedel oğlu, 23 yaşında, Adigön köyünde oturuyor).

3. Baba: *Buni bab-a-n ver* (Bunu babana ver) (aynı şahıstan derlenmiştir).

c. Folklor nitelikli metinlerden örnekler:

1. *Onda sânin ög-a-n bir meşe gelür* (öğ/ön, önde) (Orada senin önüne bir orman çıkar/rastgelir). (Gorgul köyünde yazıya alınmış bir masaldan,

kaynak kişi: Cafer Niyaz oğlu, 25 yaşında).

2. *Qarşıda göz-â-n o forma meşâ görükür ki...*
(Karşıda senin gözüne bu biçimde orman gözükür ki...) (aynı kaynaktan).

3.

*Badası yaxın yarım,
Sevdadan saxın yarım,
Gözal boy-a-n göz degâr,
Hamayıl taxın yarım.*

(Kaynak kişi: Aslan Ömer oğlu, 22 yaşında, Adigön köyünde oturuyor).

Son iki dizenin anlamı: *Senin güzel boyuna nazar değer / Hamaylı tak yârim.*

III.

Sunduğumuz örnekleri yeterli hesap edebildim. Fakat benim bu konuya ilişkin incelediğim 1928 yılında İstanbul Üniversitesi Filoloji Fakültesi bünyesindeki Türkoloji Enstitüsü tarafından Kilisli Muallim Rıfat Bey redaksiyonuyla yayınlanmış ve bu tür örnekleri ihtiva eden *Mani mecmuası* beni şu fikre getirmiştir: Ahıska şivesi için benim belirttiğim ayrıcalık, Anadolu'nun içerilerine doğru uzanıp gider. Aşağıda bu mecmuadan bizi ilgilendiren örnek maniler veriyoruz. Bu açıdan altı mani bulmuşuz. Onları mecmuadaki yerleşim sırasına uygun şekilde sunmaktayız:

1.

*Gurbanam hûb rengen yar
Yüzündeki bengen yar.
Cihanı geşteyledim,
Kimse gelmez dengen yar.⁴*

(Adı geçen mecmua, sayfa 5, mani 39)

Görüldüğü gibi, *rengen*, *bengen* ve *dengen* kelimeleri *kurban olmak* fiiline bağlı olarak (ilk iki kelime için) ve *gelmek* fiiline bağlı olarak (üçüncü kelime için) sonda ikinci şahsın iyelik ekiyle datif hâli biçiminde duruyor. Metni yayımlayan Rıfat, açıklamalarda *rengen* kelimesini "*Rengen, rengine demektir*" diyerek (adı geçen eser, sayfa 251) doğru anlıyor. Ayrıca o bunun bir ağız özelliği olduğuna yönelik not düşüyor.

Rıfat Bey, *bengen* kelimesini daha ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Haklı olarak: "*Bengen, benine anlamındadır*" der (adı geçen eser, sayfa 238). Yani yayımcının fikrine göre, *bengen*, senin benine demektir. Rıfat Bey şöyle devam ediyor: "*Sağır nun sesi eskiden beri bizde var olmuştur. Sonra ben denmiş ve böyle yazılmıştır...*"

⁴ *Anadolu Türklerinin Halk Edebiyatı I*, Maniler, İstanbul 1928.

2.

*Saçın sırma kelefdir
Ömrüm uğran telefdir
[Sürüde bir tanem var
Kusuru nâ-halefdir.]*
(Sayfa 12, mani 108)⁵

3.

*[Başında keşan senin
Yüzünde nişan senin]
Şad yüzün melül tutma
Dönerim başan senin.*
(Sayfa 62, mani 597)

4.

*Gurbanım gara gaşan
Yeter yandım ataşan
Mal değil can telef et
Böyle sadık yoldaşan.*
(Sayfa 62, mani 600)

5.

*[Gaşlarından almışam
Saçlarından salmışam
El bilür âlem bilür]
Defderen kaydolmuşam.*
(Sayfa 87, mani 854)

6.

*[Bugün gördüm ayı ben
Olmuşum derhayı ben]
Senin aşkan düşeli
Terk ettim dünyayı ben.*
(Sayfa 109, mani 1070)

<...>

1937

P. S. Biz bu makaleyi yayına hazırladıktan sonra Çalka ilçesi Beştaşen köyünde oturan Türk dilli Yunan (Urum) P. G. Akritas içtenlikle bana dokunduğum mesele hususunda bazı bilgiler sundu. Akritas'a göre, bu makalede Ahalsihe şivesi için söz konusu morfolojik özgürlük Çalka Yunanlarının (Urumların) Türkçe şivesinde de vardır. Örnek: *kardaş-an* (senin kardeşine), *baş-an* (senin başına), *tayı-y-an* (senin dayına). Örneklerde görüldüğü gibi, Çalka ağzından örneklediğimiz ünlüyle biten kelimeler üzere seçenekler Ahalsihe ağzıyla tam uygundur, fakat ünlü ve ünsüz ses düşümleri (Ahalsihe ağzındaki *an-an* yerine *ana-y-an*, vb) gözlemlenilmez.

⁵ Sergi Cikia, örnek olarak aldığı manilerin sadece işaret etmek istediği hususu gösteren mısralarını almış, diğerlerini nokta nokta ile geçmiştir. Biz bu eksik mısraları da alarak okuyucu-ya manilerin tam şeklini verdik ve bu mısraları büyük parantez içerisinde [] yazdık. – Ş. M.